

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduskond
Riigiteaduste Instituut

Bakalaureusetöö

Birgit Rits

**ALAEALISTE KURITEGEVUSE ENNETAMISE TULEMUSLIKKUS
EESTI ERIKOOLIDE NÄITEL**

Juhendaja: Mari-Liis Sööt

Tartu 2009

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. RIIGI ROLL ALAEALISTE KURITEGEVUSE ENNETAMISEL	5
1.1. Kriminaalpoliitika eesmärgid.....	5
1.1.1. Alaealiste kuritegevuse ennetamine	6
1.1.2. Alaealiste kuritegevuse vastu võitlemine Eestis	9
1.2. Erikoolid Eestis	13
1.2.1. Erikoolide tulemuslikkus	15
2. EESTI ERIKOOLI LÕPETANUTE RETSIDIIVSUS	20
2.1. Metoodika	20
2.2. Erikooli kasvandike retsidiivsus	20
2.2.1. Väärteod	22
2.2.2. Kuriteod	25
2.2.3. Sooline võrdlus	27
3. DISKUSSIOON	31
3.1. Erikooli tulemuslikkust vähendavad organisatsioonivälised faktorid.....	32
3.2. Erikooli tulemuslikkust vähendavad organisatsioonisesed faktorid.....	33
3.3. Vaade tulevikku	34
KOKKUVÕTE.....	36
KASUTATUD KIRJANDUS	38
SUMMARY	44

SISSEJUHATUS

Käesoleva uurimustöö eesmärgiks on vaadata riigi tegevust alaealiste kuritegevuse ennetamisel Eesti erikoolide näitel. Selleks vaadatakse, milline on erikooli roll Eestis ning kui tulemuslik on erikool alaealiste kuritegevuse ennetamisel.

Alaealisi võib mitmete andmete põhjal pidada kriminaalselt kõige aktiivsemaks vanusegrupiks (Ginter, Saarsoo ja Sootak 2000: 5; Ahven 1994: 65), moodustades viimastel aastatel 13-17% kuritegudes kahtlustatavatest (Justiitsministeerium 2007; Justiitsministeerium 2008a; Justiitsministeerium 2009). 1980.-1993. aastatel oli alaealiste õigusrikkujate osakaal 15-20% kõigist õigusrikkujatest (Nurmela 1994: 90). 30 aastat on alaealiste kuritegevus olnud stabiilselt kõrge. Alaealiste kuritegevust iseloomustab see, et poisid sooritavad rohkem kuritegusid kui tüdrukud (Farrington 1987: 47-53), vastavalt 83% ja 17% – sarnane tendents peegeldub ka täiskasvanute kuritegevuses, kus 90% kuritegudest panevad toime mehed (Justiitsministeerium 2009).

Viimastel aastatel on noorte kuritegevus küll mõneti vähenenud (2006.a 3313 kuritegu ja 2008.a 3208 kuritegu), ent kuriteo toime pannud alaealiste arv siiski kasvab (2006.a 2056 alaealist ja 2008.a 2289 alaealist). See näitab, et alaealised sooritavad õigusrikkumisi üha enam gruppides. Kergemate rikkumiste arv on alaealiste seas viimase aastaga siiski kasvanud (2007.a 28 730 väärtegu ja 2008.a 32 717 väärtegu). Levinumateks väärtegudeks alaealiste hulgas on eksimised alkoholi-, tubaka- ja liiklusseaduse vastu. Peamisteks kuriteoliikideks on vargus, avaliku korra raske rikkumine, kehaline väärkohtlemine, asja omavoliline kasutamine ja tähtsa isikliku dokumendi kuritarvitamine. (Justiitsministeerium 2007; Justiitsministeerium 2008a; Justiitsministeerium 2009)

Alaealiste seas on kõrge korduvkuritegevuse määr – veidi rohkem kui viiendik alaealistest kurjategijatest on juba varem kokku puutunud õigussüsteemiga (KESA-Mauritius 2007: 15). USA alaealiste seas on retsidiivsus ligi 50% (Heward 2009: 221). Ka Eestis läbi viidud uuringu raames selgus, et 166-st Eesti vanglates karistust kandnud 16-24aastastest noormeestest oli 86% varem 3-7 korda kriminaalkorras karistatud ja 41% kandsid

vanglakaristust juba kolmandat või enam korda. Vanglakaristust kandvate poiste hulgas oli ka 36 poissi, kellele oli varem kohaldatud mõjutusvahendina kasvatusse eritingimusi vajavate õpilaste koolis (edaspidi erikoolis) viibimist (KESA-Mauritius 2007: 59-65). Kaagvere erikooli tüdrukutest oli koolist lahkudes uue kuriteo sooritanud 35% ja väärteo 54% kasvandikest (Kooskora 2006: 38-39).

Alaealiste kuritegevuse ennetamine ja sellega võitlemine aitab ära hoida suure hulga tulevase kuritegusid ning hoiab sellega kokku riigi ressursse. Ennetamine on odavam ning tulemuslikum kui õigusrikkumistele reageerimine, samas on see keerulisem ning tulemused raskesti mõõdetavamad (toime panemata jäänud õigusrikkumisi on võimatu mõõta). Erikoolide roll on kahetine: ühelt poolt on nende eesmärk ära hoida noorte kuritegelikule teele sattumist, teisest küljest suunatakse sinna noori, kes on juba õigusrikkumisi toime pannud. Erikoolide ametlik eesmärk on ennetada õpilaste võimalikke õigusrikkumisi ja aidata kaasa nende taasühiskonnastamisele läbi koolikohustuse täitmise ja põhihariduse omandamise (Tapa Erikooli põhimäärus). Samas on erikoole peetud alaealiste kuritegevuse kasvulavaks (BNS 13.05.2008). Selline erikooli ametliku ja tegeliku rolli vastuolulisus annab põhjuse uurida, millist rolli täidavad erikoolid Eestis ning kui tulemuslikud nad selle rolli täitmisel on. Uurimistöös lähtutakse eeldusest, et erikooli eesmärk on alaealise edasist kuritegevust ennetada.

Uurimustöö jaguneb ülesehituselt kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis tuuakse välja riigi võimalused alaealiste kuritegevusega võitlemisel, kirjeldatakse erikooli rolli, eesmärke ja vaadeldakse võimalusi selle tulemuslikkuse hindamiseks. Teine peatükk annab ülevaate läbiviidud empiirilise analüüsi tulemustest Eesti erikoolide retsidiivsusest. Nimetatud empiirilise analüüsi aluseks on andmestik, mida varasemalt pole erikoolide tulemuslikkuse hindamiseks kasutatud ja uuringu puhul on tegemist ühtlasi kõige värskema Eesti erikoolide retsidiivsust puudutava uuringuga. Viimases peatükis analüüsitakse antud uuringu tulemusi.

1. RIIGI ROLL ALAEALISTE KURITEGEVUSE ENNETAMISEL

1.1. Kriminaalpoliitika eesmärgid

Riik teostab kuritegevuse vastast võitlust läbi kriminaalpoliitika, mis püstitab kuritegevuse vastu võitlemise eesmärgid ning määratleb kriminaalseadusandlusega nende saavutamise vahendid (Sootak 1997: 28). Kriminaalpoliitika peamiseks eesmärgideks on kuritegevuse ennetamine ning õigusrikkumistele reageerimine.

Kuriteoennetus tähendab püüet vähendada kuritegevuse põhjuseid ja võimalusi kuritegelikuks käitumiseks, samuti hoida ära või raskendada kuritegude toimepanemist riiklike institutsioonide, kohalike omavalitsuste ja elanikkonna koostöös (Kuriteoennetus).

Õigusrikkumistele reageerimine tähendab õigusrikkujate karistamist ja kontrolli. Ka karistustel võib olla preventiivne funktsioon (Sootak 1997: 64). Kaks karistamist uurivat koolkonda vastanduvad teineteisele, taandades karistuse mõtte kättemaksu ja ennetamise dilemmale. Kättemaksul põhineva lähenemise ehk retributivismi alusel pole ühiskonnal mitte ainult õigus, vaid ka kohustus kriminaalselt käitunud isikut karistada. Seejuures karistuse määr peab olema võrdväärne õigusrikkumise astmega (silm-silma, hammashamba vastu). Samas utilitaristid näevad karistamist õigustatult vaid siis, kui sellega kaasneb mingi tulu (Kadish 1983) ning karistamise positiivseks kõrvalmõjaks on peamiselt preventatsioon. See tähendab, et ühe inimese karistamine on samal ajal teiste hirmutamise vahendiks. Utilitaristid usuvad, et karistamine suurendab üldist moraali ja seaduskuulekust (Laine 1997: 99). Karistuse tuludeks on ohvrile tehtud kahju hüvitamine ja uute õigusrikkumiste suhtes kurjategija teovõimetuks muutmine. Utilitaristide seas on ka rehabilitatsiooni idee pooldajad, kes näevad lahendust õigusrikkujatele uue võimaluse andmises. Karistuse kandmise käigus antakse neile haridust, õpetatakse elus hakkama saama ja proovitakse muuta nende elustiili. (Kadish 1983) Utilitaristid usuvad, et ühiskonnas toimib psühholoogiline surve, kus ühe inimese reaalne karistamine on teistele hoiatuseks sama karistuse eest – seda nimetatakse üldpreventatsiooniks. Selle kõrval on ka

eripreventsioon, mis peab mõjutama konkreetset seaduserikkujat, et hoida ära tema poolt uue õigusrikkumise toimepanekut. (Sootak 1997: 60-69)

1.1.1. Alaealiste kuritegevuse ennetamine

Kuriteoennetust on võimalik jagada kolmeks: primaarne, sekundaarne ja tertsiaarne ennetus. Kõigi tasandite preventiivse töö edukaks toimimiseks on tähtis koostöö riigi, kohalike omavalitsuste (KOV) ja elanikkonna vahel (Bureš 2008: 16).

Primaarne preventsioon

Esmatasandi ehk primaarne preventsioon tähendab üldiste elutingimuste parandamist ja turvalisuse suurendamist (Graham ja Bennett 1998) ning selle tasandi preventsiooni läbiviijaks on enamasti riik (Pärn 2008: 175). Primaarsed abinõud on suunatud tavaliselt kogu rahvastikule eesmärgiga üldist kuritegevuse taset vähendada (Alexandersson jt 2002: 16). Kohalike omavalitsuste tegevusel on primaarsel ennetustasandil väga tähtis roll (Kohnstamm 1997: 62). Nende ülesanne on kohalike probleemide tuvastamine, ennetavate ja turvalisust suurendavate meetmete väljatöötamine ning nende rakendamine (Alexandersson jt 2002: 99). KOV on kõige lähemalt seotud probleemsete inimeste ja kohtadega, seega on just KOV kõige õigem tegutsemaks turvalise elukeskkonna tagamise nimel. Kohalikul tasandil toimib ka elanikkonnasisene ennetustöö, mis seisneb inimeste teadlikkuse tõstmises ning nende kaasamises ühiskondlikesse organisatsioonidesse ja ennetavatesse projektidesse (Alexandersson jt 2002: 100).

Alaealiste puhul tähendab primaarne preventsioon meetmeid, mis tagavad laste kasvatuse ja sotsialiseerimise ühiskonda. Euroopa praktikad rõhutavad siin perekonna-, kooli- ja kogukonnapõhiseid sekkumisi. Perepõhised programmid seisnevad vanemate koolitamises, et nad suudaksid oma lapsi hästi kasvatada ja probleeme rahumeelselt lahendada. Samuti on oluline noortele õpetada, kuidas kamba survele mitte alluda (Stevens, Kessler ja Gladstone 2006). Edukalt on töötanud projektid, kus sotsiaaltöötajad on püüdnud nõustamise ja huvitegevuse algatamisega muuta tänavakampade väärtushinnanguid (Kadish 1983: 366). Uuringud on näidanud, et rohke vaba ajaga noored võivad suure tõenäosusega korda saata õigusrikkumisi (Graham ja Bennett 1998: 50-60). Seega on väga oluline pakkuda noortele suures valikus huviringe ja muud koolivälisist tegevust.

Kooli tasemel võib eristada nii koolikeskkonnale (nt koolikliima) kui õpilastele (õppeedukus, sotsiaalsed oskused) suunatud sekkumisi. Koolipõhistest peetakse mõjusamaks kooli juhtimise ja distsipliiniga toimetulekule, käitumisnormide kehtestamisele suunatud sekkumisi ning programme, kus lastele õpetatakse sotsiaalseid oskusi (Edovald 2005). Koolide õppekavadesse integreeritakse ka sotsiaal-emotsionaalsel õppimisel põhinevaid oskustreeninguid (Zins 2001: 441), mis aitavad noorel paremini mõista oma emotsioone ja sotsiaalseid suhteid, panevad üle vaatama oma väärtushinnangud ja õpetavad kriitiliselt mõtlema.

Kogukonnapõhistest programmidest peetakse kõige edukamateks neid, kuhu on kaasatud nii perekond, kool, politsei, sotsiaaltöötajad ja ka vabatahtlikud. Kogukonnapõhisteks meetmeteks on näiteks kiriku või sotsiaalühingute poolt korraldatavad pikapäevarühmad (Stevens, Kessler ja Gladstone 2006), kutseoskusi pakkuvad töökorporatsioonid (Waller 1997: 33), noorsookeskused, mis aitavad noorel olla majanduslikult sõltumatu (Graham ja Bennett 1998: 52) ja grupikodud, kus pakutakse ka nõustamisteenust ning haridus- ja kutseoskusi (Kadish 1983: 359).

Sekundaarne preventatsioon

Teise astme ehk sekundaarne ennetus on tegelemine potentsiaalsete õigusrikkujatega (Graham ja Bennett 1998: 20), kriminogeensete kohtade ja olukordadega. Sekundaarsel tasandil toimib peamiselt olustikuline preventatsioon, mille kolm laiemat komponenti on õigusrikkumise toimepanemise raskendamine, õigusrikkumise toimepanemise riski ja õigusrikkumisest saadava tulu vähendamine (Graham ja Bennett 1998: 10). Siia alla kuuluvad näiteks signalisatsioonisüsteemide ja tänavavalgustuse paigaldamine ning turvauste ja –akende kasutamine (Kadish 1983: 365). Ka nende ennetusmeetmete toimimise eest peaks olema enamasti vastutav KOV.

Sekundaarsel ennetustasemel rakendatakse samuti nii pere-, kooli- kui ka kogukonnapõhiseid programme, kuid need programmid on suunatud juba spetsiaalselt õigusrikkumisi sooritanud või antisotsiaalselt käituvatele noortele.

Väga tähtsaks peetakse kriminaalsüsteemi sisenevate noorukite arvu piiramist (Simonsen 1991: 376), seega on oluliseks ennetusmeetmeks erinoorsootöö. On oluline, et kõik antisotsiaalsed teod ei viiks alaealist kohe kriminaalsfääri, vaid oleks võimalik rakendada ka muid mõjutusvahendeid (Stevens, Kessler ja Gladstone 2006: 45).

Tertsiaarne preventatsioon

Tertsiaarne preventatsioon keskendub konkreetsele õigusrikkujale, kellele mõistetakse karistus, mille eesmärgiks on järgnevate kuritegude ärahoidmine (Alaealiste kuritegevuse vähendamise...). Kuivõrd kolmanda tasandi preventatsioon seisneb juba olemasoleva õigusrikkuja ja süüteo tagajärgedega tegelemises, on siin tegemist eelkõige karistusõiguslike meetmetega kaasnevate vahenditega. Praktikast segunevad kolmanda taseme ennetus ja õigusrikkujatele reageerimine (näiteks võib vangistust pidada nii ennetuseks kui ka reageerimiseks, kuigi üldjuhul on vangistuse näol siiski tegemist reageerimisega), seetõttu on neid kahte järgnevalt ka ühes käsitletud.

Euroopas peetakse alaealiste tertsiarses ennetusastmes tähtsaks võimalikult kiiret reageerimist õigusrikkumisele ja kohest koostööd politsei, perekonna ja sotsiaaltöötajate vahel (Stevens, Kessler ja Gladstone 2006: 47). Lisaks kiirele reageerimisele on tähtis ka „tulu“ tekitamine karistamise käigus, näiteks oli Hollandis käigus programm, kus seadust rikkunud noored pidid hüvitama ohvrile tehtud kahju. Sellise projekti eesmärk oli noorte vastutustunde suurendamine (Waller 1997: 33), mis aitab vältida uusi õigusrikkumisi. Laialt levinud on ka nõustamis- ja psühholoogiteenuse pakkumine õigusrikkujale (Simonsen 1991: 383).

Põhilised karistuse kandmise asutused – vanglad – on kirjanduses tõstatanud palju negatiivset vastukaja. Leitakse, et vangistus on pigem kahjulik kui kasulik. Lisaks kahtlustele efektiivsuse osas on esile tõusnud ka vangide ülalpidamise kulude probleem (Sootak 1994: 133; Riigikontroll 2002: 17). Kinnipeetavate kõrge retsidiivsus ja inimlikuks ülalpidamiseks vajaminev ressursside hulk loovad kahtlused meetme tõhuses.

Et kinnipidamisasutusest vabanenutel oleks võimalikult vähe põhjusi uuesti kriminaalsele teele astuda, rakendatakse vanglates mitmeid ennetusmeetmeid. Kinnipidamisasutusest

lahkumisel on väga oluline järelvalve ja kontrolli faas. See peaks sisaldama politsei ja sotsiaaltöötaja poolset valvet, perega suhtlemist, regulaarset infovahetust osapoolte vahel ja ülevaadet edusammudest ning tagasilöökidest (Stevens, Kessler ja Gladstone 2006: 47-48).

Alaealistele mõjub vangla mitmel viisil negatiivselt. On täheldatud, et pärast kord vanglas käimist kaob noorel hirm vanglasüsteemi ees ja on tõenäoline, et ta kunagi sinna naaseb. Lisaks kaovad vangistuse tagajärjel noore viimsedki sotsiaalsed sidemed endiste sõpradega ning vanglas omandatud uus sõprade kontingent seob neid edaspidi pigem kuritegelike jõukudega. Karistusena peaks vangistuse eesmärgiks olema ka preventatsioon ja selle üks tahk – kasvatamine. See on praktikas kaheldav, sest vanglas ümbritseb noort kriminaalne kontingent, kes enam reeglina kriminaalsest elust välja ei tule (arvestades kinnipeetavate kõrget retsidiivsusmäära). Sellises keskkonnas viibides võib noorel tekkida soov alluda grupi survele, loobuda oma tõekspidamistest ja proovida sulanduda teistega (Rässa 2004: 13-21).

1.1.2. Alaealiste kuritegevuse vastu võitlemine Eestis

Eestis koordineerib kriminaalpoliitikat justiitsministeerium, samas on alaealiste kuritegevuse ennetamine ka mitmete teiste ministeeriumide vastutada. Haridus- ja teadusministeeriumi roll on läbi haridussüsteemi õiguskuulekaid kodanikke kasvatada, sotsiaalministeeriumi roll on suunata sotsiaal- ja perepoliitikat, kultuuriministeeriumi roll on läbi huvitegevuse ning kultuuri noori suunata ning siseministeeriumi roll on läbi politsei õigusrikkujatega tegelemine ning ennetusprogrammide rakendamine. Kohalike omavalitsuste roll kuritegevuse ennetamisel on jäänud tagasihoidlikuks, vastutuse ulatus ja tegevuse koordineerimine on määratlemata ning peamiseks kuriteoennetuse eest vastutajaks peavad KOV-d hoopis politseid (Leps 2007).

Alaealiste kuritegevuse vastane võitlus on riigi prioriteet, mida kinnitavad mitmed strateegilised dokumendid. 2003. aastal vastu võetud Riigikogu kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010 peavad oluliseks eemärki, et alaealise suhtes läbiviidav kriminaalmenetlus ja määratud karistus mõjutaksid noort nii, et nooruk hoiduks edaspidi õigusrikkumistest. Antud dokument tähtsustab eelkõige sotsiaalseid ennetusmeetmeid, mille edukaks toimimiseks lisaks riigivõimule on kaasatud ka kohalikud omavalitsused ja

ühiskondlikud organisatsioonid (Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010). 2005. aastal leppisid justiits- ja siseminister kokku Laulasmaa deklaratsioonis, mis sisaldab kuritegevuse vastase võitluse prioriteete. Laulasmaa prioriteetid peavad organiseeritud kuritegevusega võitlemise kõrval teiseks põhieesmärgiks alaealiste poolt toime pandud kuritegevuse vähendamist (Laulasmaa deklaratsioon). Vabariigi Valitsuse alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009 (edaspidi: alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava) rõhutab alaealiste komisjonide ja erikoolide süsteemi parandamise tähtsust. Justiitsministeerium on töötamas välja uut alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava (Justiitsministeeriumi tööplan 2009). Ka kultuuriministeeriumi strateegiline arengukava 2009-2012, sotsiaalministeeriumi arengukava 2009-2012, noorsootöö strateegia 2006-2013, üldharidussüsteemi arengukava 2007-2013, lastekaitse kontseptsioon ja narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012 sisaldavad noortele suunatud tegevusi ja eesmärke.

Esmatasandi preventatsioon seisneb eelkõige hariduslikes ja sotsiaalsetes ennetusmeetmetes. Haridus- ja teadusministeeriumi ülesanne on õppekavade kaudu laste suhtlemis- ja käitumisoskusi kujundada ning enesekindlust suurendada. Samuti rõhutab ministeerium eelkoolihariduse pakkumise olulisust, et varem märgata arenguliste erivajadustega lapsi ning asuda nende individuaalset arengut suunama (Üldharidussüsteemi arengukava...). Esmatasandi preventatsioon tähendab ka õpiraskustega lastele koolides tugisüsteemide loomist: loodud on tasandusõpe (tavakoolides püsivate õpiraskustega laste õpetamiseks loodud klassid, kus õpe toimub diferentseeritult riikliku õppekava alusel), kasvatusraskustega klassid, individuaalne õppekava, õpilaskodu, pikapäeva rühm. Lisaks töötavad koolides sotsiaalpedagoogid ja psühholoogid (Alaealiste kuritegevuse vähendamise...).

Oluline on parandada haridusasutuste õppekvaliteeti, keskendudes lisaks üldoskustele ka praktiliste oskuste andmisele ja isikuomaduste kujundamisele. See on tähtis, et noortel oleks hiljem tööturul toimetulekuks vajalikud teadmised ja oskused. Lisaks koolidele on siin oma roll ka noorsootööl. Tõstes noorsootöötajate kvalifikatsiooni ja arendades koostöövõrgustikke saab tõhustada noortekeskuste, teavitamis- ja nõustamiskeskuste,

huvialakoolide ja noorteühingute tööd. Haridus- ja teadusministeerium ja sotsiaalministeerium on võtnud eesmärgiks korraldada ka projektikonkursse, et tunnustada noorsootöös osalevaid noori, tõsta seeläbi nende õpimotivatsiooni ja parandada õpitulemusi (Eesti majanduskasvu ja...). Sellised meetmed vähendavad noorte seas hilisemat tööpuudust ja tõenäosust kuritegelikule teele astuda.

Teise tasandi preventatsioon toimub eelkõige alaealiste komisjonides ning erikoolides. Alaealiste komisjonide põhiülesanne on korraldada alaealiste kriminaalpreventiivset tööd, sh määrata neile õigusrikkumise korral sobivaim mõjutusvahend. 2009. aasta jaanuari seisuga oli Eestis kokku 67 alaealiste komisjoni, neist 15 maavalitsuste ja ülejäänud kohalike omavalitsuste all (Erinoorsootöö). Kõige enam määratakse komisjonides mõjutusvahendina hoiatust (Rannala, Tiko ja Rohtla 2006: 29; Kalle 2008: 131), kuid samas on kaheldav selle mõju, kuna hoiatust ei võta noored sageli tõsiselt ja panevad varsti toime uue õigusrikkumise. Kõige tõhusamaid mõjutusvahendeid – üldkasulikku tööd (Rannala, Tiko ja Rohtla 2006: 34), vestlust psühholoogi või spetsialistiga ning sotsiaalprogrammides osalemist – kohaldatakse aga 4 korda harvem kui hoiatust. Alaealiste komisjonide rahastamine on ebaühtlane ja nende tegevus pole järjepidev (Kalle 2008: 131-136). Seega võib alaealiste komisjonide efektiivsust pidada Eestis madalaks.

Erikooli on võimalik õpilasi suunata vastavalt põhikooli ja gümnaasiumiseaduse ning alaealiste mõjutusvahendite seadusele (AMS) alaealiste komisjoni taotlusel kohtumääruse alusel, samuti võib õpilase paigutada erikooli vastavalt karistusseadustikule (KarS § 87) kohtuotsuse alusel alaealist karistusest vabastades. Sarnaselt alaealiste komisjonide tööle on ka erikoolide süsteemi efektiivsus seatud Eestis kahtluse alla (Riigikontroll 2004; Kõiv 2007: 33-44; Kokkuvõtte õiguskantsleri... 22.11.2007; Kokkuvõtte õiguskantsleri... 12.05.2008), mistõttu ka alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava näeb ette selle süsteemi ümberkorraldamist. Erikoolide rolli ja tulemuslikkust käsitletakse põhjalikult alapeatükis 1.2.

Kolmanda tasandi preventatsioon seisneb alaealiste õigusrikkujate erikohtlemises ning neile võimalikult laias valikus sekkumisprogrammide rakendamises. Eestis kehtiv õiguskord

võimaldab isiku võtta kriminaalvastutusele alates 14. eluaastast, alla 14aastase õigusrikkujaga tegelevad alaealiste komisjonid. Kohtul on õigus 14-18aastaseid noorukeid kriminaalkorras karistada, ent võrreldes täiskasvanutega on alaealiste kuritegude menetlemisel ja karistamisel teatud erisused. Näiteks on prokuröriil võimalik ka 14-18aastase kriminaalmenetlus lõpetada ja anda asi üle alaealiste komisjonile. Samuti on jäetud kohtule võimalus KarS §87 alusel alaealine karistusest vabastada ja kohaldada talle mõni preventiivne mõjutusvahend juhul, kui on kaheldav tema kõlbelise ja vaimse arengu tase ning võimed oma teo keelatuses aru saada või oma käitumist juhtida. Seaduse sellist põhimõtet toetavad ka teised allikad. On leitud, et ülekuulamised ning kohtuistungid võivad olla alaealistele traumeerivaks ja stigmatiseerivaks kogemuseks ning noored on õigusküsimustes vähem kompetentsemad kui täiskasvanud (Auväärt 2001: 111, 168; Ginter, Saarsoo ja Sootak 2000: 17).

Eesti praktika näitab, et enamasti ei kohaldata alaealisele reaalselt vangistust, vaid pigem tingimisi vabastamist allutades ta käitumiskontrollile. Negatiivne on aga see, et spetsialistid on kinnitanud säärase meetme eripreventiivse toime puudumist (Markina ja Märtsen 2008: 23-33) ja selliselt karistatu pöördub tagasi kuritegelikule teele. Kui alaealisele määratakse siiski karistuseks vangistus, on teda võimalik teatud tingimustel avavanglasse paigutada või tingimisi ennetähtaegselt kriminaalhoolduse valve all vabastada. Avavanglasse võib paigutada vangid, kes on näidanud üles seaduskuulekat käitumist ja usaldatavust (Justiitsministeerium 2008b: 12). Neile on võimaldatud äratusest kuni öörahuni liikuda vabalt ringi avavangla tähistatud territooriumil ning öösiti on nad paigutatud eraldi tubadesse (Vangistusseadus §10). Ka selline eraldamine võimaldab alaealisi kriminaalide surve alt vabastada ning mida vähem on noorel võimalik end karistuse kandmise ajal teiste kurjategijatega identifitseerida, seda rohkem on võimalusi tema paremuse poole juhtimiseks (Rässa 2004: 43).

Õigusrikkujatele on Eesti vanglates võimaldatud nii põhi- kui ka keskhariduse ning kutseõppe omandamine. Alaealist kinnipeetavat toetab ja aitab õppetöös lisaks ka sotsiaalpedagoog. Viimastel aastatel on alaealistele ja noortele kinnipeetavatele hakatud aktiivsemalt korraldama erinevaid sotsiaalprogramme, nt viha juhtimine, agressiivsuse

asendamise treeningud, et aidata neil hiljem paremini ühiskonda integreeruda. (Justiitsministeerium 2008b: 9-12)

Eestis on kriminaalhooldust hinnatud edukaks, kuivõrd ainult 10% hooldusalustest naaseb taas kinnipidamisasutusse (Riigikontroll 2002: 15-16). Kriminaalhooldust võib rakendada süüdimõistetud alaealistele, kes on tingimisi vabastatud või vanglast enne karistustähtaega vabanenud, üldkasuliku töö tegijatele ja käitumiskontrollile allutatud alaealistele (Vanglad). Kriminaalhoolduse käigus jälgitakse hooldusaluse käitumist ja talle kohtu poolt pandud kohustuste täitmist ning soodustatakse tema sotsiaalset kohanemist, et ära hoida uusi kuritegusid. Alates 2007. aastast on võimalik õigusrikkujale rakendada ka elektroonilist järelvalvet: hooldusalusele koostatakse liikumisgraafik, mida valveametnikud ööpäevaringselt jälgivad ning perioodi lõpupoole on lubatud kinnipeetaval ka vabamalt liikuda, et õpetada hoolealuseid iseseisvalt toime tulema. (Justiitsministeerium 2008b: 14)

1.2. Erikoolid Eestis

Erikasvatusasutuse funktsioonideks peaksid olema noortest õigusrikkujatest ühiskonnale kasulike kodanike vormimine (Chen 2000: 338), teadmiste andmine, oskuste arendamine viha, depressiooni ja probleemidega hakkama saamisel ning õpilaste motiveerimine omandatud teadmiste kasutamiseks (Hollin ja Palmer 2006: 131). Samuti on erikooli eesmärgiks pikaajalise turvalise keskkonna pakkumine, iseenda tunnete ja ümbritseva keskkonnaga kohanemine ja uute negatiivsete mõjude ärahoidmine juba niigi kannatavate noorte eludes (Council of Europe 1974: 92).

Eestis on hetkel veel kolm kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste kooli: Puiatu ja Tapa erikoolid poistele ning Kaagvere erikool tüdrukutele. Seoses erikoolide madala tulemuslikkusega ja Puiatu erikooli kõige kehvemate õppe- ja olmetingimustega, otsustas haridus- ja teadusminister Puiatu erikooli 2008/09 õppeaasta lõpus sulgeda. Eesti erikoolidesse oli 2009.aastaks ette nähtud Kaagverre 35, Tapale 50 ja Puiatusse 35 õpilaskohta. 2009. aasta mais oli neist täidetud vastavalt 36, 39 ja 29 kohta (EHIS). Erikoolide puhul on tegemist väga kalli haridusasutusega – keskmine õpilaskoha

maksumus 2009.aastal on 302 231 krooni (teistes riigikoolides õpilaskoha maksumus maksimaalselt 192 220 krooni) (Teabepäring haridus- ja teadusministeeriumisse).

Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste kooli ametlikeks eesmärkideks Eestis on kasvatusraskustega lastele põhihariduse omandamise võimaldamine ning läbi resotsialiseerimise neist seaduskuulekate ja edukalt toimetulevate isiksuste kujundamine (Tapa ja Kaagvere erikooli põhimäärused). 2008. aastal haridus- ja teadusministri kinnitatud kasvatuse eritingimusi vajavate koolide kontseptuaalsed alused kohustavad erikooli käsitlema kui haridusasutust, kus kõikvõimalike meetmetega toetatakse õpilaste arengut positiivses suunas.

Erikooli õpetajate ja kasvatajate hinnangul on lisaks formaalsetele ülesannetele erikooli mitteametlikeks funktsioonideks ka karistamine ja kaitsmine (Kõiv 2002; 2007). Antud lisafunktsioone pidas tähtsaks 80% vastanud personalist (Kõiv 2002: 45). Kaitsmise funktsioonis nägi erikooli personal kahte tahku: esiteks on tähtis kaaslaste kaitsmine alaealise vägivaldse käitumise eest ning teiseks rõhutati kaitsmist sõprade halva mõju eest (Kõiv 2002: 44). Karistamise all mõeldakse nii erikoolis viibimise karistavat olemust kui ka erikoolis toimivat karistuste süsteemi, mis seisneb privileegide äravõtmises ning lisäülesannete määramises õpilastele (Kõiv 2002: 44), samuti erikooli võimalust isoleerida õpilane eraldusruumi (Kõiv 2007: 17), mida on lubatud kasutada AMS §6² alusel. Eraldusruumi võib õpilase paigutada, kui ta on endale või teistele ohtlik ja vajab kohta maha rahunemiseks. Tihti paigutatakse nooruk eraldusruumi aga valel põhjusel – karistusena erinevate probleemide korral (Salla ja Tamm 2008: 52).

Erikooli karistav funktsioon on üha enam süvenenud (Kõiv 2007: 33). Kui personal peab kasvatusasutust karistusasutuseks, mõistavad ka õpilased töötajate rolli kaheti. Ühelt poolt peab personal kehastama abistajat ja kaitsjat ning teiselt poolt on just erikooli töötaja roll hoida last kinniste uste taga, teda valvata ning karistada (Strömpl 2008: 47). Selline rollide vastandumine muudab erikooli sisekeskkonna väga pingeliseks ja pärsib kasvatus- ning õppetöö edukust ning mõjutab erikoolide tulemuslikkust alaealiste kuritegevuse ennetamisel.

1.2.1. Erikoolide tulemuslikkus

Erikoolide tulemuslikkust hinnatakse tavaliselt läbi erikooli õpilaste hilisema retsidiivsuse (hilisema õigusrikkumiste toimepanemise), töökoha olemasolu või haridustee jätkamise alusel (Chen 2000; Lewis 2006; Mincey jt 2008; Council of Europe 1974). Samas on sellistel hindamiskriteeriumidel ka probleeme, kuna ei eksisteeri universaalset arusaama retsidiivsuse olemusest (Ghering 2000: 199) ning retsidiivsuse mõõtmiseks kasutatakse erinevaid meetodeid ja indikaatoreid. Eesti erinevate uuringute põhjal on erikoolide retsidiivsuse näitajad 35-90% (Tiko 2008: 33).

Kuigi retsidiivsusmäär on siiani levinuim kriteerium erikasvatusasutuste edukuse hindamisel, on olulisteks näitajateks ka institutsiooniline ja psühholoogiline kohanemine, hilisem kogukonnaga kohandumise määr ning ka akadeemilised saavutused (Quay 1987: 257). John Lewis (2006) väidab, et erikasvatusasutuse tulemuslikkust tuleks hinnata õpetamise teooriat ja selle efektiivsust, institutsiooni struktuuri ja õpilase individuaalsete ja sotsiaalsete indikaatorite arengut silmas pidades. Üheks võimaluseks hinnata erikooli tulemuslikkust on läbi personali ja õigusrikkuja enda tagasiside. Samas antud meetodil läbi viidud uuringu tulemusel selgus, et koolitöötajad nägid institutsioonil pigem positiivset mõju noorele ja õpilane pidas enamikke uuringus toodud faktoreid mõjult ebasoodsateks (Eynon, Allen ja Reckless 1971: 93-97). Retsidiivsuse kui tulemuskriteeriumi kasuks räägib selle lihtsus ning andmete kättesaadavus ja nende kontrollitavus.

Ülevaade erikoolide tulemuslikkusest Eestis

2004. aastal analüüsis Riigikontroll Eesti erikoolide efektiivsust. Tulemuslikkuse mõõdikuteks oli õppijate ja töötajate hulk erikoolist lahkunute seas ning nende hilisem retsidiivsus. Resultaadid olid negatiivsed: 59% erikooli kasvandikest ei õppinud ega olnud omandanud põhiharidust, 79% ei töötanud ja 66% oli pärast erikoolist lahkumist uuesti karistatud. Ebaedu põhjustena toodi välja erikooli suunamise protsessi aeganõudvust ja kohmakust. Pikaajalise protsessi tagajärjel ei tunne noor õigusrikkuja enam seost oma teo ja tagajärje vahel. Samuti nimetati ebaedukuse põhjuseks erikooli väga erineva taustaga noorte suunamist, kellest mõni on juba paadunud kurjategija ja teine vaid koolikohustuse mittetäitja. Lisaks tõi audit välja, et lapse individuaalsete vajadustega ei arvestata õppe- ja

kasvatustöös, erikoolides puuduvad sotsiaaltöötajad ja napib psühholooge ning järelhoolduse faas ei toimi (Riigikontroll 2004).

Õiguskantsleri kontrollkäigu ajal Puiatu erikooli 2007. aasta novembris heideti ette eraldusruumi seadusevastast kasutamist: eraldusruumi tingimused ja kasutamise eesmärk ei vastanud nõuetele. Lisaks oli piiratud õpilaste suhtlemine vanematega, täitmata oli psühholoogi ametikoht ja tuvastati nii õpilaste omavahelist kui personalipoolset vägivalda. Õiguskantsler avaldas sarnaselt Riigikontrolli auditile muret ka järelhoolduse puudumise üle (Kokkuvõte õiguskantsleri... 22.11.2007). Järgmisel aastal tehtud järelkontrollidest ilmses, et oli suudetud küll parandada eraldusruumi kasutamise meetodeid, kuid siiski esines vägivalda ja puudus erikoolile vajalik personal (BNS 20.11.2008). Lisaks avastati, et erikoolis oli moodustatud liitklass väga erineva vanuse ja teadmistega õpilastest, mis ei taga kõigile õpilastele õiglast ligipääsu haridusele (Kokkuvõte õiguskantsleri... 12.05.2008). Oma sõnavõtus nimetas õiguskantsler erikooli “kriminaalset tegevust soodustavaks kasvulavaks (BNS 13.05.2008)“.

Erikoolide ebaedukust kinnitab ka Kooskora uurimus 1995-2004 Kaagvere erikoolis õppinud tüdrukute seas, kellest 54% oli sooritanud uue väärteo ja 35% uue kuriteo (Kooskora 2006). Jüri Saar järeldas oma uuringus alaealiste kriminaalsetest karjääridest, et just erikooli suunamine põhjustab kõige sagedamini pikaajalist kuritegelikku karjääri. Tema uuringu valimist oli erikoolis viibinud 55 isikut ja 15 aasta möödudes oli vaid üks neist kriminaalselt karistamata (Markina ja Saar 2001: 13). Kõiki mõjutusvahendeid tulemuslikkuse alusel reastades on selgunud, et erikool on neist kõige vähem efektiivsem (Kalle 2008: 134; Rannala, Tiko ja Rohtla 2006). Erinevate osapoolte hinnangud erikoolide toimimise kohta on kokku võtnud Anna Markina ja Maarja Märtsen (2008: 35), kes nimetavad neid oma analüüsi tulemusel “kuritegevuse ametikoolideks”. Justiitsministeeriumi tellitud uuringus erikoolide mõjutusvahendite süsteemi kohta leiti, et kuigi erikoolides on tehtud edusamme õppe- ja kasvatustöö parandamise nimel, puutuvad Eesti kolm erikooli endiselt kokku mitmete probleemidega. Erikoolides ei arvestata erineva vanuse- ja arengutasemega õpilaste vajadustega ega tegeleta süvitsi õpilaste probleemidega, seega individuaalne lähenemine õpilastele on puudulik. Erikooli personali seas puudub

meeskondlik koostöö ja töötajate erinev reageerimine õpilaste õigusrikkumistele annab õpilastele võimaluse töötajatega manipuleerimiseks. Lisaks pärsib erikooli efektiivsust füüsiline keskkond ja ülerahvastatus, kus on raske õpilast suunata, jälgida ja kontrollida. Noortele ei ole tagatud ka privaatsust ega turvalist olemist. (Salla ja Tamm 2008)

Probleemid Eesti erikoolides

Erikoolide probleemid on seotud nii organisatsiooni siseste (nt personalitöö, õpilastega suhtlemine) kui ka organisatsiooni väliste (nt infrastruktuur) teguritega.

Erikoolide tulemuslikkust mõjutavad personaliprobleemid, nii on puudu näiteks sotsiaaltöötajatest ja psühholoogidest. Erikasvatusasutusest edukalt ellu astunud noored on rõhutanud nõustamise olulisust kasvatusprotsessis (Mincey jt 2008). Tapa erikoolis on terve kooli peale vaid üks sotsiaalpedagoog ja psühholoog ning Kaagveres täidetud üks kolmest tugiisiku ametikohast. 2008. aastal tehtud erikoolide mõjutusvahendite süsteemi uuringust ilmnas, et töötajatel puudub motivatsioon, nad on negatiivselt ja lootusetult meelestatud (Salla ja Tamm 2008).

Kasvatusraskustega lapsele on pidev emotsionaalne tugi väga tähtis (Scholte ja van der Ploeg 2000). Õpilase ja kasvataja vaheliste suhete olemuse uuringust selgus, et kõige edukamaks suhtevormiks on rahulolu, toimetuleku ja läheduse koosmõjul tekkiv tasakaalukas suhetüüp. Selline suhe loob noorele inimesele usaldusisiku, kes pakub lähedust ja samas aitab teda probleemide ja õppeülesannete lahendamisel. Suhted, kus toimetulek või lähedus teistest komponentidest madalam oli, ei viinud eduka lõpptulemini ja seega ka pärssisid asutuse positiivset mõju lapsele (Evans ja Marsh 2008: 56-59). Eesti erikoolide personal tunnetab aga, et õpilastega usaldussuhete loomine on raske. Karistuste ja preemiade süsteemi küll püütakse rakendada, kuid seda ei tehta järjepidevalt ega süsteemselt. Tulemuslikkust vähendab ka töötajate vähene koostöö ning see, et õpilaste käitumisprobleemidele reageeritakse erinevalt kas kaastundest, mugavusest või koguni hirmust õpilase ees. Selline käitumine on eeskätt aga tingitud töötajate ebaühtlastest teadmistest erikooli reeglite kohta ning erinevustest nende eeskirjade täitmisel. (Salla ja Tamm 2008: 56-65)

Kasvatusasutuse edukaks toimimiseks on vajalik säilitada noore sotsiaalsed sidemed ja suhtevõrgustik (Kadish 1983; Scholte ja van der Ploeg 2000; Chen 2000; Mincey jt 2008). Edukalt erikasvatusasutusest lahkunud noored on rõhutanud nõustamisteenuse kõrval teise tähtsama komponendina perekonna ja sõprade toetust. Noored, kellel sellises asutuses viibimise ajal olid tugevamad perekondlikud sidemed, olid vähem tõenäolisemad tavaellu naasmisel uusi õigusrikkumisi sooritama (Mincey jt 2008: 16). Praeguse süsteemi juures on Eestis aga võimatu vanemaid erikooli programmi kaasata (Kõiv 2007: 33). Õpilastel on võimalik oma vanematele helistada vaid kord nädalas väga lühikese aja vältel (Kokkuvõte õiguskantsleri... 22.11.2007). Sellised piirangud pärsivad nii õpilaste motivatsiooni kui lõhuvad perekondlikke sidemeid. Kuigi vanemate kaasamine on oluline komponent erikoolide edukal toimimisel, ei ole see Eestis erikasvatuse loomulik osa.

Kasvatusasutuses on oluline võimalikult väikeste ja haridustasemelt sarnaste kasvatus- ja õppeklasside moodustamine, et iga laps saaks personalilt võimalikult palju tähelepanu ja vajadusel abi (Berridge jt 2003: 271; Simonsen 1991: 313). Näiteks Soomes, mis on uuringute põhjal kõige madalama alaealiste kuritegevuse ja vangistuse määraga riik Euroopas, on väiksemas erikasvatusasutuses vaid 15 ja suurimas 57 õpilast (Pitts ja Kuula 2005: 154). Eesti erikoolides on kohti tunduvalt rohkem (vt eespool) ning neist on praeguse seisuga (mai 2009) täidetud vastavalt 36, 39 ja 29 kohta (EHIS). Reaalselt on lapsi erikoolides veelgi vähem kohal, sest tihti on õpilasi põgenenud, eeluurimisel vahi all või arsti hoole all. Õppe- ja kasvatusrühmad on meie erikoolides samuti suured (kuni 12 õpilast) ja nende eest vastutab reeglina vaid üks täiskasvanu. Eestis puudub individuaalne lähenemine erikoolide õpilastele: arvestatakse vähesel määral individuaalsete huvide ja võimetega, vähese personali tõttu ei jätku kõigile õpilastele võrdselt tähelepanu ega juhendamist. Ka tundide atmosfäär ei soosi õppimist, enamik õppetunnist kulub korrarikkumiste lahendamisele, seda eriti poiste puhul. (Salla ja Tamm 2008) Ülerahvastatuse ja erikooli karmi süsteemi tõttu on õpilasel võimatu leida aega ja kohta omaette olemiseks (Kõiv 2007: 44). Lisaks on koolihooned niivõrd amortiseerunud, et ei suuda tagada laste õigusi inimväärsele elukeskkonnale. Koolihooned on külmad, lagunened ja vajavad kapitaalremonti. Selleks puuduvad riigil aga praegu ressursid (Kokkuvõte

õiguskantsleri...22.11.2007). Vahendite ja ressursside puudus on üheks põhjuseks ka erikoolisese mõjutusvahendite süsteemi ebaefektiivses toimimises.

Erikoolide tulemuslikkuse tagamiseks on oluline hästi toimiv järelhoolduse etapp, kus kooli, perekonna, kohaliku omavalitsuse, alaealiste komisjoni ja politsei koostööl aidatakse noorel laiemas sotsiaalses keskkonnas edukalt hakkama saada (Tiko 2008). Eestis on peamisteks puudusteks erikooli ja kohaliku omavalitsuse koostöö puudumine ning erikooli täielik teadmatus oma kasvandike edasisest käekäigust (Kokkuvõte õiguskantsleri... 22.11.2007). Põhjusteks on peetud sotsiaaltöötajate vähesust ja ka järelhoolduse läbiviimiseks vajalike juhiste puudumist (Riigikontroll 2004: 20-21).

2. EESTI ERIKOOLI LÕPETANUTE RETSIDIIVSUS

2.1. Metoodika

Antud uuringu valimisse kuulusid kõik 2005/06 õppeaastal Eesti erikoolidest (Kaagvere, Puiatu ja Tapa erikool) lahkunud õpilased (seega oli tegemist kõikse valimiga nimetatud õppeaastate suhtes). Nimetatud õppeaastatel erikoolidest lahkunud õpilaste andmete põhjal oli võimalik retsidiivsust hinnata vähemalt kahe aastase perioodi jooksul erikoolist lahkumisest. Rahvusvahelised uuringud peavad sobivaks vähemalt kahe aastast perioodi kinnipeetavate retsidiivsuse hindamisel (Scholte ja van der Ploeg 2000). Valimisse kuulus 115 õpilast, kellest 34 (29,6%) olid tüdrukud ja 81 (70,4%) poisid. Käesoleva uuringu algandmed on pärit Justiitsministeeriumist ning saadud kahe registri andmete ristkasutamise teel. Eesti Hariduse Infosüsteemist (EHIS) saadi andmed erikoolist lahkunud õpilaste kohta ning karistusregistrist andmed erikooli õpilaste poolt toime pandud õigusrikkumiste kohta. Andmeid analüüsiti Excel ja SPSS programmides ning allpool on esitatud tulemused risttabelites.

Antud uuringus vaadeldi retsidiivsuse all seda, kas isik on pärast erikoolist lahkumist uusi õigusrikkumisi (süütegusid) toime pannud ning selle teada saamiseks lähtuti karistusregistrist saadud andmetest 2008. aasta mai seisuga. Uuringus on eraldi välja toodud esimese ja teise aasta järgsed retsidiivsusmäärad (erikoolist vabastamise kuupäevale liidetud vastavalt 365 päeva ja 730 päeva). Lisaks vaadeldi retsidiivsust eraldi kuri- ja väärtegude lõikes. Samuti on eristatud tüdrukute ja poiste retsidiivsusmäärad ning sooritatud kuri- ja väärteod.

2.2. Erikooli kasvandike retsidiivsus

80,9% erikooli lõpetanutest pani toime uue õigusrikkumise (vt. tabel 1). Seega umbes 4/5 erikooli kasvandikest on jätkuvalt retsidiivsed. Keskmiselt sooritasid erikooli õpilased koolist lahkudes 4,3 süütegu. Enim oli neid, kes sooritasid 1-3 süütegu. Kõige rohkem sooritas üks erikooli kasvandik 4 kuritegu ja 42 väärtegu (kokku 46 süütegu).

Erikooli kasvandikel kulus uue süüteo sooritamiseks keskmiselt 204 päeva (umbes 7 kuud). Kõige kiiremini sooritati uus süütegu 5 päevaga ja kõige kauem kulus esimese süüteo sooritamiseks 742 päeva (veidi üle 2 aasta). Teise süüteo sooritasid õpilased keskmiselt 143 päeva pärast esimest õigusrikkumist, kõige väiksem vahe kahe süüteo vahel oli 2 päeva ja suurim 548 päeva (umbes poolteist aastat).

Tabel 1. Erikooli kasvandike retsidiivsusmäär

Süütegude arv	Süüteo toime pannud õpilased	
	N	%
0	22	19,1
1	15	13
2	15	13
3	16	13,9
4	6	5,2
5	11	9,6
6	5	4,3
7	4	3,5
8	5	4,3
9	3	2,6
10	4	3,5
11	2	1,7
12	1	0,9
13	1	0,9
14	1	0,9
16	1	0,9
17	1	0,9
20	1	0,9
46	1	0,9
Kokku	115	100

75 erikooli kasvandikku panid juba esimese aasta jooksul pärast erikoolist lahkumist toime uue süüteo, seega retsidiivsuse määraks esimese aasta järel oli 65,2% (vt. tabel 2). Kõige rohkem õpilasi (31) sooritas esimese aasta jooksul ühe süüteo, moodustades valimist ligi 27%. Maksimaalselt suutis üks indiviid aastaga sooritada 8 süütegu. Esimese aasta jooksul rikkus antud isik kahel korral tubakaseadust, kolmel korral alkoholiseadust, sooritas ühe vähemohtriku varavastase süüteo ja rikkus avalikku korda. Samuti oli tema kohta üks kriminaalotsus seoses varguse, omavalilise sissetungi ja surnu mälestuse teotamisega.

Teise aasta lõpuks oli retsidiivsus erikooli kasvandike seas juba 79,2%, vaid 24 õpilast ei sooritanud kahe aasta jooksul ühtegi süütegu. Enim oli õpilasi, kes sooritasid 1-3 süütegu (39,1%). Maksimaalselt pani üks indiviid kahe aasta jooksul toime 40 süütegu. Esimesel aastal sooritas üks erikooli kasvandik keskmiselt 1,6 ja teise aasta jooksul 2 süütegu. Kahe aasta jooksul sooritasid õpilased keskmiselt 4 süütegu.

Tabel 2. Erikooli kasvandike retsidiivsusmäärad esimese ja teise aasta järel

Süütegude arv	Õpilaste retsidiivsus esimesel aastal		Õpilaste retsidiivsus teisel aastal	
	N	%	N	%
0	40	34,8	24	20,8
1	31	26,9	14	12,2
2	18	15,6	16	13,9
3	7	6,1	15	13
4	8	7	6	5,2
5	4	3,5	11	9,6
6	3	2,6	6	5,2
7	3	2,6	2	1,7
8	1	0,9	7	6,1
9	0	0	3	2,6
10	0	0	4	3,5
11	0	0	1	0,9
12	0	0	1	0,9
13	0	0	0	0
14	0	0	2	1,7
17	0	0	1	0,9
20	0	0	1	0,9
38	0	0	0	0
40	0	0	1	0,9
Kokku	115	100	115	100

2.2.1. Väärteod

Erikooli kasvandikud panid enamasti toime kergemaid õigusrikkumisi ehk väärtegu. See ühildub ka alaealiste üldise õigusrikkumiste statistikaga, kus samuti domineerivad väärteod.

30 erikooli kasvandikku 115-st ei sooritanud erikoolist lahkudes uut väärtegu. Peaaegu $\frac{3}{4}$ ehk täpsemalt 73,9% valimist pani toime uue väärtegu (vt. tabel 3). Keskmiselt sooritas üks erikooli kasvandik 3,6 väärtegu. Enim on käesolevas valimis neid, kes sooritasid 1 või 2 väärtegu. Nende hulk moodustas kõigist väärtegu sooritajatest 43,5%. Kõige rohkem

sooritati erikoolist lahkudes 42 väärtegu. Keskmiselt kulus erikooli kasvandikel uue väärteto sooritamiseks 238 päeva (umbes 8 kuud). Seejuures on märkimisväärne, et kõige kiiremini sooritati esimene väärtegu vaid 5 päeva pärast erikoolist lahkumist ja kõige pikem aeg erikoolist lahkumise ja uue väärteto sooritamise vahel oli 742 päeva (veidi üle 2 aasta). Teine väärtegu pandi toime keskmiselt 132 päeva (umbes 4,5 kuud) pärast esimest.

Tabel 3. Erikooli kasvandike sooritatud väärted

Väärtegade arv	Väärteto toime pannud õpilased	
	N	%
0	30	26,1
1	20	17,3
2	17	14,8
3	4	3,5
4	15	13
5	4	3,5
6	3	2,6
7	6	5,2
8	2	1,7
9	3	2,6
10	3	2,6
11	2	1,7
12	1	0,9
13	1	0,9
15	1	0,9
17	1	0,9
18	1	0,9
42	1	0,9
Kokku	115	100

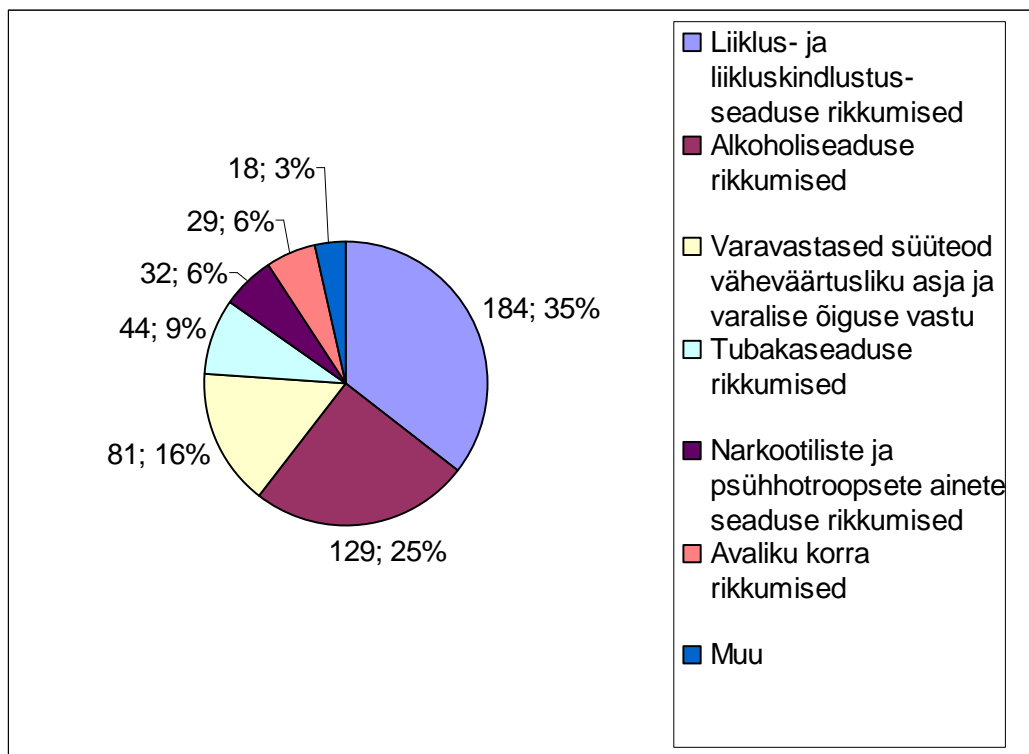
Ühe aasta jooksul pärast erikoolist lahkumist sooritasid erikooli kasvandikud keskmiselt 1,3 väärtegu. Peaaegu pooled õpilastest (47,8%) ei sooritanud ühe aasta jooksul ühtegi väärtegu, 40% pani selleks ajaks toime 1-3 väärtegu. 12,2% erikooli kasvandikest sooritasid esimese aastaga rohkem kui 3 väärtegu (vt. tabel 4).

Tabel 4. Erikooli kasvandike sooritatud väärted esimese aasta jooksul

Väärtegade arv	Esimesel aastal väärtetoime pannud õpilased	
	N	%
0	55	47,8
1	24	20,9
2	12	10,4
3	10	8,7
4	4	3,5
5	5	4,3
6	4	3,5
8	1	0,9
Kokku	115	100

Kokku sooritasid valimisse kuulujad 418 väärtegu. Kõige rohkem eksiti (35%) liiklusseaduse vastu (vt. joonis 1), mille hulka on arvestatud ka üksikud liikluskindlustusseaduse rikkumised. Peamised eksimused liiklusseaduse vastu seisnesid lubadeta sõitmisel, registreerimata, tehnoulevaatust läbimata või liikluskindlustuseta mootorsõidukiga sõitmisel ja muude liiklusnõuete rikkumises mootorsõiduki juhi või ka jalakäija poolt. Palju oli ka vähemohtlikke varavastaseid süütegusid (16%) ja eksimisi alkoholiseaduse vastu (25%). Viimastest seisnes suurem osa alaealiste poolt sageli avalikus kohas alkoholi tarvitamises. Väiksemal määral esines tubakaseaduse rikkumisi (9%), mis seisnesid enamasti alaealise poolt tubakatoote tarvitamises või keelatud kohas suitsetamises. Vähem esines ka väikeses koguses narkootilise aine omamist või tarvitamist ja avaliku korra rikkumisi.

Joonis 1. Erikooli kasvandike sooritatud väärtegede liigitus

2.2.2. Kuriteod

Erikooli kasvandike poolt sooritatud kuritegede liigid kattusid enam-vähem Eesti alaealiste viimaste aastate kuritegevust kajastava statistikaga. Nii üldises statistikas kui ka antud uurimistulemustest selgub, et kõige enam esineb alaealiste õigusrikkumiste seas vargusi ning eksimisi liiklus- ning alkoholiseaduse vastu.

56 õpilast (48,7%) ei sooritanud erikoolist lahkudes uut kuritegu ning 51,3% erikooli kasvandikest sooritas uue kuriteo (vt. tabel 5). 69,5% neist sooritas vaid ühe kuriteo, 28,8% kaks kuritegu. Keskmiselt pani üks erikooli kasvandik toime 0,7 kuritegu.

Esimene erikoolijärgne kuritegu sooritati keskmiselt 353 päeva (umbes 1 aasta) pärast erikoolist lahkumist. Kõige kiiremini sooritati kuritegu 14. päeval erikoolist vabanedes ja kõige kauem kulus 877 päeva (umbes 2 aastat ja 5 kuud). Teise kuriteo sooritamiseks kulus vähem aega - keskmiselt 259 päeva (umbes 8,6 kuud) esimesest kuriteost.

Tabel 5. Erikooli kasvandike sooritatud kuriteod

Kuritegude arv	Kuriteo toime pannud õpilased	
	N	%
0	56	48,7
1	41	35,6
2	17	14,8
4	1	0,9
Kokku	115	100

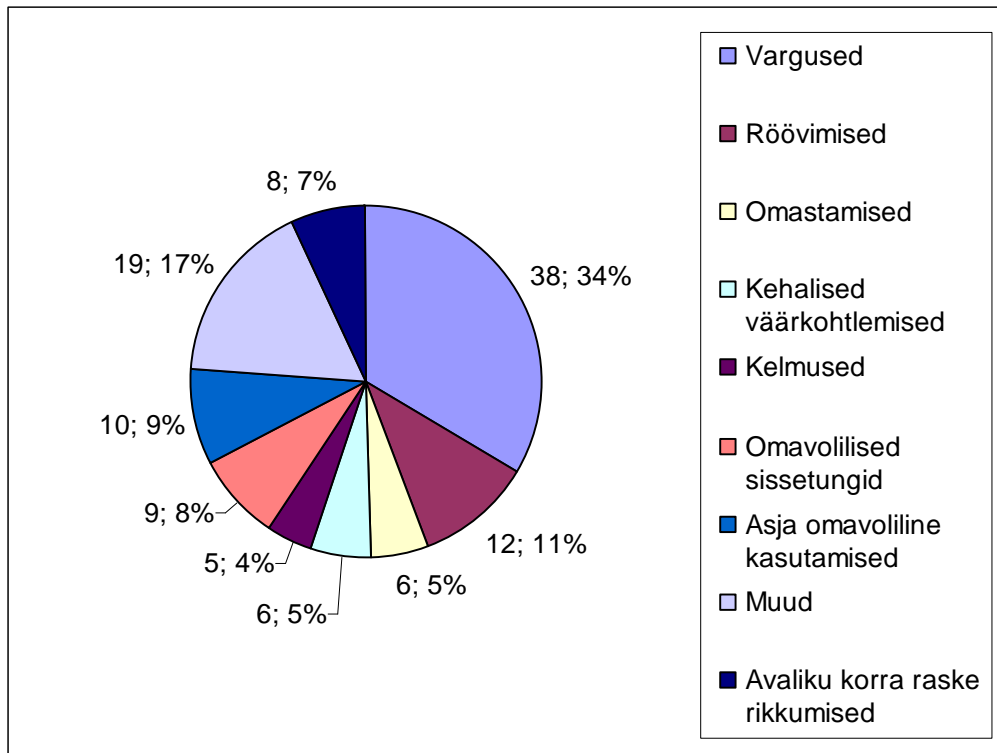
Esimesel aastal sooritasid erikooli kasvandikud keskmiselt 0,3 kuritegu. 82 õpilast ei sooritanud aastaga ühtegi kuritegu, nii on ühe aasta möödumisel erikoolist lahkumisest õpilaste korduvkuritegevuse määr vaid 28,7% (vt. tabel 6).

Tabel 6. Erikooli kasvandike sooritatud kuriteod esimese aasta jooksul

Kuritegude arv	Esimesel aastal kuriteo toime pannud õpilased	
	N	%
0	82	71,3
1	30	26,1
2	3	2,6
Kokku	115	100

Valimi moodustanud erikooli õpilased sooritasid pärast erikoolist lahkumist 79 kuritegu, suurima osa moodustasid neist varavastased süüteod. Koguni 77-s kuriteokvalifikatsioonis 79-st sisaldus mäрге varavastasest teost. Jooniselt 2 näeme, et varavastastest tegudest pooled olid vargused (34% kõigist kuritegudest), suure osa moodustasid ka röövimised (11% kõigist kuritegudest) ja asja omavolilised kasutamised (9% kõigist kuritegudest). Arvuliselt palju oli ka avaliku rahu vastaseid süütegusid (19), mille hulgas domineerisid omavoliline sissetung (8% kõigist kuritegudest) ja raske avaliku korra rikkumine (7% kõigist kuritegudest). Lisaks esines isikuvastaseid süütegusid, mille seas domineeris kehaline väärkohtlemine (5% kõigist kuritegudest), ent pandi toime ka üks mõrv. Üksikutel juhtudel esines rahvatervise vastaseid, õigusemõistmisevastaseid, üldohtlikke ja liiklussüütegusid.

Joonis 2. Erikooli kasvandike sooritatud kuritegude liigitus

2.2.3. Sooline võrdlus

Retsidiivsus poiste seas on tunduvalt kõrgem kui tüdrukute seas. Kuivõrd antud valim ja võrreldavad grupid olid väga väikesed, siis statistilist erinevust antud uuringu raames ei kontrollitud.

Tabelist 7 on näha, et 81-st poisist vaid 4 ei sooritanud uut süütegu, mis teeb retsidiivsuse määraks noormeeste hulgas 95,1%. 17,4% poistest sooritasid pärast erikoolist lahkumist 3 süütegu, 37,1% pani toime 1, 2 või 5 süütegu. Keskmiselt sooritasid antud valimisse kuulunud poisid erikoolist lahkudes 5,5 süütegu. Maksimaalselt pani üks noormees toime 46 süütegu. Tüdrukute seas oli retsidiivsuse määr 47%, 16 tüdrukut 34-st sooritasid uue süüteo. Kõige rohkem oli tüdrukuid, kes panid toime ühe või kaks süütegu (kokku 29,5%). Keskmiselt sooritasid tüdrukud erikoolist lahkudes 1,4 süütegu. Tüdrukute seast ei sooritanud keegi üle 8 süüteo.

Tabel 7. Poiste ja tüdrukute retsidiivsusmäärad

Süütegude arv	Poiste retsidiivsus		Tüdrukute retsidiivsus	
	N	%	N	%
0	4	4,9	18	53
1	11	13,6	4	11,8
2	9	11,1	6	17,7
3	14	17,4	2	5,9
4	6	7,4	0	0
5	10	12,4	1	2,9
6	4	4,9	1	2,9
7	3	3,8	1	2,9
8	4	4,9	1	2,9
9	3	3,8	0	0
10	4	4,9	0	0
11	2	2,5	0	0
12	1	1,2	0	0
13	1	1,2	0	0
14	1	1,2	0	0
16	1	1,2	0	0
17	1	1,2	0	0
20	1	1,2	0	0
46	1	1,2	0	0
Kokku	81	100	34	100

Ühe aasta möödumisel erikoolist lahkumisest polnud veel 20 poissi ühtegi süütegu sooritanud ja noormeeste retsidiivsus oli 75,3% (vt. tabel 8). Tüdrukute retsidiivsusmäär oli ühe aasta möödumisel 41,2%, neist polnud uut süütegu sooritanud 20 neidu. Ühe aastaga sooritasid tüdrukud keskmiselt 1,6 ja poisid 2 süütegu. Tüdrukute seas esimese aasta järel mõõdetud retsidiivsus on samas suurusjärgus kogu perioodi lõpus mõõdetud retsidiivsusmääraga (41,2% vs 47%), poistel on kogu perioodi näitaja aga tunduvalt kõrgem (75,3% vs 95,1%). Nii jääb tüdrukute retsidiivsusmäär aja jooksul suhteliselt stabiilseks, poiste oma aga kasvab järk-järgult.

Tabel 8. Poiste ja tüdrukute retsidiivsusmäärad esimese aasta järel

Süütegude arv	Poiste retsidiivsus esimesel aastal		Tüdrukute retsidiivsus esimesel aastal	
	N	%	N	%
0	20	24,7	20	58,8
1	22	27,1	9	26,5
2	17	21	1	2,9
3	5	6,3	2	5,9
4	6	7,4	2	5,9
5	4	4,9	0	0
6	3	3,7	0	0
7	3	3,7	0	0
8	1	1,2	0	0
Kokku	81	100	34	100

Tabelist 9 selgub, et vaid 4 tüdrukut 34-st (11,8%) panid toime uue kuriteo. Tüdrukud sooritasid erikoolist lahkudes keskmiselt 0,1 kuritegu, kusjuures esimese aasta kohta käiv näitaja oli veelgi madalam. 81-st poisist sooritas uue kuriteo 55 (67,9%). Keskmiselt sooritasid poisid 0,9 ja ühe aasta jooksul 0,4 kuritegu.

Tabel 9. Poiste ja tüdrukute sooritatud kuriteod

Kuritegude arv	Kuriteo toime pannud poisid		Kuriteo toime pannud tüdrukud	
	N	%	N	%
0	26	32,1	30	88,2
1	37	45,7	4	11,8
2	17	21	0	0
4	1	1,2	0	0
Kokku	81	100	34	100

Tabel 10 näitab, et tüdrukutest sooritasid uue väärteo peaaegu pooled – 47,1%, poistest panid kergema õigusrikkumise toime 85,2%. Keskmiselt sooritasid tüdrukud erikoolist lahkudes 1,3 väärtegu, poisid aga 4,6. Kusjuures esimese aasta kohta käivad näitajad on vastavalt 0,6 tüdrukutel ja 1,6 poistel.

Tabel 10. Poiste ja tüdrukute sooritatud väärted

Väärtegade arv	Väärteo toime panud poisid		Väärteo toime pannud tüdrukud	
	N	%	N	%
0	12	14,8	18	52,9
1	14	17,3	6	17,7
2	13	16,1	4	11,9
3	2	2,5	2	5,9
4	14	17,3	1	2,9
5	3	3,7	1	2,9
6	3	3,7	0	0
7	5	6,3	1	2,9
8	1	1,2	1	2,9
9	3	3,7	0	0
10	3	3,7	0	0
11	2	2,5	0	0
12	1	1,2	0	0
13	1	1,2	0	0
15	1	1,2	0	0
17	1	1,2	0	0
18	1	1,2	0	0
42	1	1,2	0	0
Kokku	81	100	34	100

3. DISKUSSIOON

Käesolev empiiriline analüüs kinnitas eelnevate analüüside ja uuringute tulemusi, mille kohaselt erikoolide lõpetanute näol on tegemist korduvate õigusrikkujatega, kes puutuvad erikoolist lahkudes kokku mitmete õigusrikkumistega. Pärast erikoolist lahkumist sooritas 115-st endisest õpilasest uue süüteo 93, mis teeb retsidiivsuse protsendiks 80,9%. Kinnitust leidis ka see, et poistel on suurem tõenäosus õigusrikkumisi korda saata ja seega ka erikoolist lahkudes uuesti kuritegevuse poole kalduda. Poistel on umbes kaks korda suurem tõenäosus erikoolist lahkudes uuesti õigusrikkumisi korda saata.

Kuigi meetodika erinevustest tulenevalt on raske võrrelda käesoleva ja teiste erikoolide lõpetanute retsidiivsust analüüsinud uuringute tulemusi, võib siiski üldjoontes väita, et tulemused on sarnased: erikoolide lõpetanute retsidiivsus on kõigi uuringute põhjal väga kõrge ning tegemist on seega alaealiste kuritegevuse ennetamise aspektist madala või olematu kasuteguriga meetodiga.

Riigikontrolli 2004. aasta auditi põhjal oli erikooli õpilaste retsidiivsuseks 66% ning Kooskora (2006) uuringu tulemusel oli Kaagvere erikooli tüdrukute retsidiivsuseks 35%. Kuivõrd Kooskora uuringus leiti retsidiivsus vaid kuritegude sooritamise põhjal, võime siin kõrvutada vaid käesoleva uuringu tüdrukute korduvkuritegevuse määra – 11,8%. See on kolm korda madalam kui 2006. aasta uuringu näitaja, aga need kaks uurimust erinesid nii valimi suuruse (Kooskora – 240; antud uuring – 34) kui ka ajalise mõõtme poolest (Kooskora – 10 aasta jooksul erikoolis õppinud tüdrukud, tunduvalt pikem aeg uue õigusrikkumise sooritamiseks; antud uuring – ühe aasta jooksul lahkunud tüdrukud, väga lühike aeg uue õigusrikkumise sooritamiseks). Nii ei saa antud näitajate põhjal esitada väiteid tüdrukute seas retsidiivsuse vähenemisest, pigem on tegu erinevate uuringute põhjal saadud erinevate tulemustega. Riigikontrolli 2004. aasta uuringu retsidiivsuse näitaja on paremini võrreldav käesoleva uuringu retsidiivsusmääraga. Retsidiivsusmäärad põhinesid erikoolijärgselt sooritatud väär- ja kuritegudel. Mõlema uuringu tulemused – 66% ja 80,9% - viitavad erikoolide madalale tulemuslikkusele.

Erikooli kasvandikud sooritasid peamiselt kergemaid õigusrikkumisi. 73,9% sooritas uue väärteo ja 51,3% uue kuriteo. Kui väärteguid sooritasid erikooli kasvandikud kokku 418, siis kuritegusid umbes viis korda vähem – 79. Erikoolide õpilasi iseloomustab kalduvus kergemaid õigusrikkumisi korda saata kiiremini kui kuritegusid. Keskmiselt kulus esimese väärteo sooritamiseks umbes 8 kuud, aga kuritegu pandi toime alles ühe aasta pärast.

Kuivõrd riik pole suutnud erikoolide kaudu alaealiste kuritegevust ennetada ega vähendada, on erikoolidel pigem karistusfunktsioon. Karistussuunitlusega asutuses viibimine ei vähenda aga alaealiste seas kuritegevust. Riigi prioriteet peaks siiski olema kuritegevuse ennetamine, kuivõrd see hoiab kokku riigi kulusid ja vähendab seejuures alaealiste kuritegevuse taset. Arvestades erikooli kõrgeid kulusid (keskmine õpilaskoha maksumus 302 231 krooni) ei ole otstarbekas noori sinna suunata, kui kuritegevuse ennetamine seal reaalselt ei toimi.

3.1. Erikooli tulemuslikkust vähendavad organisatsioonivälised faktorid

Uurimistulemused näitasid seoseid¹ erikooli kasvandiku vabaduses viibitud aja ning õigusrikkumiste arvu vahel. Kui esimese aasta lõpuks oli retsidiivsus endiste õpilaste seas 65,2%, siis teise aasta lõpuks tõusis see näitaja 79,2%-ni. Retsidiivsusmäära kasvutendents võib olla põhjustatud kirjanduses väljatoodud sõprade ja sotsiaalse võrgustiku suurest mõjust antisotsiaalse käitumise kujunemisel (Rutter, Giller ja Hagell 1998: 194). Ka noored ise teadvustavad väga tugevalt kuritegelike kampade ja sõprade mõju oma kriminaalsele käitumisele (Koor 2002: 105; KESA-Mauritius 2007: 81). Kohe erikoolist lahkudes ei ole alaealine kontaktis oma vanade kaaslastega ja kalduvus uusi õigusrikkumisi korda saata on väiksem. Kui aga noore suhted endiste sõpradega, kes teda antisotsiaalse käitumiseni varem viisid, taastuvad, on tõenäosus uuteks õigusrikkumisteks palju suurem.

Kõrget retsidiivsusmäära ja ka selle kasvutendentsi aja jooksul soodustab Eesti erikoolide puudulik järelhooldus. Järelhooldus peaks aitama noorel ühiskonnas paremini kohaneda ja vähendada noore mõjutatavust endiste kaaslaste poolt. Järelhoolduse etapp peaks aitama

¹ Kuna statistiliselt seoste olulisust ei kontrollitud, on siinkohal ning mujal peetud silmas seoseid tavatähenduses.

erikoolist lahkumisele järgnevat õiguskuulekat perioodi pikendada või uutest õigusrikkumistest hoopis loobuda. Eriti oluline on perekonna, kooli ja kohaliku alaealiste komisjoni töötaja vaheline koostöö. Samas ei tohiks järelhooldust vaadata kui ainult erikooli järgset etappi – pigem peaks järelhoolduseks valmistumine algama juba erikoolis viibimise ajal. Erikooli sotsiaaltöötaja peaks juba sel ajal tegema koostööd alaealise elukohajärgse kooli ning perekonnaga, informeerima neid õpilase käekäigust, valmistama kasvandikku ette sobivasse tavakooli naasmiseks (Riigikontroll 2004: 20-21; Strömpl 2008: 50). Järelhoolduse programmi võib edukaks pidada juba siis, kui retsidiivsus aja möödudes ei kasva.

Noored peavad ise kaheks peamiseks põhjuseks uue süüteo sooritamisel sõltuvust uimastitest või alkoholist ja soovi kuritegelikul teel raha saada (KESA-Mauritius 2007: 80). Need kaks põhjust viivad alaealisi ka põhilise kuriteoliigi – varguseni, mis sooritatakse tavaliselt raha pärast ja tihti just selleks, et uimasteid, suitsu või alkoholi osta. Nii alaealiste üldises kuritegevuse statistikas kui ka antud uuringu valimi hulgas esindatud alkoholi- ja narkootiliste ja psühhotroopsete ainete seaduste rikkumised viitavad noorte sõltuvusprobleemidele. Antud uuringus oli 129 (25%) alkoholiseaduse rikkumist ja 32 (4%) narkootiliste ainete seaduse rikkumist. Alaealiste kuritegevuse statistikas on ligikaudu 40% väärtegedest seotud alkoholiseaduse rikkumistega ning 1% narkootiliste ainete seaduse rikkumisega. Kuivõrd just sellised probleemid viivad lapsed ka erikoolist väljudes uute õigusrikkumisteni, vajavad need kiireid ja tõhusaid lahendusi, mis võiks samuti kuuluda erikooli resotsialiseerimisprotsessi. Ainult suitsupaki käest ära võtmine erikooli territooriumil ei vähenda noorte sõltuvusprobleemi, seega oleks erikooli programmi vaja kaasata sõltuvusrehabilitatsiooni meetmed.

3.2. Erikooli tulemuslikkust vähendavad organisatsioonised faktorid

Lisaks sõltuvusele, sõprade negatiivsele mõjule ja erikoolijärgse järelhoolduse puudumisele pärsivad erikooli tulemuslikkust ka asutuse seesmised faktorid. Eesti erikoolide personalile on ette heidetud vähest motiveeritust – see omakorda põhjustab ka noortes endis negatiivset häälestatust, mis pärsib nende tahtejõudu ja innukust nii õppimisel kui ka muudes kasvatusprotsessides. Samuti on probleeme personali tegevusega – nende reageeringud ja

käitumisviisid on niivõrd erinevad, et viivad õpilastepoolse manipuleerimiseni. Erikooli personali rolli nähakse kaheti: karistaja vs kaitsja ja abistaja – see tekitab pingeid erikooli sisekeskkonnas, mis mõjuvad samuti erikooli tulemuslikkusele.

Kuivõrd kasvatusraskustega noorukile on väga oluline emotsionaalse toe ja tähelepanu saamine, pärsib erikooli tulemuslikkust ka Eesti erikoolidele omane personali puudus, eelkõige on vajaka sotsiaaltöötajatest ning psühholoogidest, kes aitaksid noorel eneseusku leida ja probleeme lahendada. Samuti ei ole erikoolide programmi kaasatud lapsevanemaid, kes saaksid last kasvatusasutuses viibimise ajal rohkem toetada ja aidata. Eestis erikooli kasvandike suhtlemist vanematega hoopis piiratud.

Kuivõrd erikoolis on väga palju erineva haridustaseme ja vanusega lapsi, on väga raske neile individuaalselt läheneda. Personali vähesusest tingituna ei jagu igale õpilasele piisavalt tähelepanu, nende vajadustele ei jõuta ega suudeta reageerida. Samuti ei pakuta igale õpilasele tema võimete- ja vajadustekohast haridust. Moodustatakse õppe- ja kasvatusrühmi väga erineva vanuse ja teadmistega õpilastest, mis pärsib nii õppe- kui kasvatus töö edukust.

Riik ei võimalda erikoolide õpilastel elada inimväärikas elukeskkonnas: hooned on külmad, amortiseerunud ja vajavad kohest kapitaalremonti. Hoonete seisukord ning ka ülerahvastatus ei võimalda noorele privaatset ega turvalist olemist.

3.3. Vaade tulevikku

Erikool peaks ideaalis olema alaealiste kuritegevust ennetav erikasvatusasutus, mis aitab kaasa noorte resotsialiseerimisele pakkudes neile võimalust põhiharidust ja kutseoskusi omandada. Riigipoolne kuritegevuse ennetamine on kasulikum kui õigusrikkumistele reageerimine, sest aitab kokku hoida riigi ressursse ja on ideaalis tulemuslikum (vähendab retsidiivsust). Eesti erikoolid vajavad sellise rolli omandamiseks põhjalikku reformimist. Esiteks vajavad kapitaalremonti erikoolide hooned või tuleb rajada uued hoonekompleksid. Tõsiselt tuleks tegeleda personali motivatsiooniküsimustega ja luua võimalused

individuaalse lähenemise rakendamiseks (vähendada kasvatus- ja õpperühmade mahtu, palgata juurde sotsiaaltöötajaid ja psühholooge).

Erikoolide tulemuslikkust aitaks paremini hinnata ühtne süsteem erikooli kasvandike käekäigu jälgimiseks. Õpilaste edasist käekäiku võiks uurida regulaarselt kindla perioodi tagant, teha seda kokkulepitud kriteeriume kasutades. Lisaks hilisema retsidiivsuse välja selgitamisele võiks uurida, kas nad on haridusteed jätkanud ja kui edukalt ning viia läbi intervjuud, andmaks hinnangu nende emotsionaalsele seisundile.

Selliste muudatuste sisseviimine Eesti erikoolide süsteemis võimaldaks riigil tõsta nende asutuste tulemuslikkust ning olla seeläbi edukam alaealiste kuritegevuse ennetamisel.

KOKKUVÕTE

Alaealiste kuritegevuse määr ja ka retsidiivsus on Eestis väga kõrged, nii on üha enam hakatud tähelepanu pöörama alaealiste kuritegevuse ennetamisele. Riik on määratlenud alaealiste kuritegevuse vähendamise eesmärgid ja vahendid nende saavutamiseks. Oluline roll alaealiste õigusrikkujatega tegelemisel on alaealiste komisjonidel ja erikoolidel.

Käesoleva uurimuse eesmärgiks oli analüüsida riigi kriminaalpreventiivset tegevust Eesti erikoolide näitel. Uurimustöö käigus püüti leida, kas erikoolid on piisavalt tulemuslikud, et ennetada alaealiste korduvkuritegevust. Selleks viidi läbi empiiriline andmeanalüüs, mille põhjal hinnati erikooli tulemuslikkust endiste õpilaste retsidiivsuse alusel.

Uurimustöö esimeses peatükis anti ülevaade riigi võimalustest alaealiste kuritegevuse vastu võitlemisel, erikooli kui ühe preventiivse vahendi rollist, eesmärkidest ja tulemuslikkusest. Teises peatükis esitati empiirilise analüüsi tulemused, kolmandas diskuteeriti nende üle ning anti soovitusi Eesti erikoolide süsteemi parandamiseks.

Uurimustulemustest ilmnes, et 80,9% erikooli kasvandikest on retsidiivsed. Piltlikult öeldes sooritab iga kaheksas erikooli suunatud laps kümnest erikoolist lahkudes taas õigusrikkumisi. Selle näitaja alusel võib erikoole pidada väga madala tulemuslikkusega kriminaalpreventiivseteks asutusteks. Kinnitust leidis ka fakt, et poistel on suurem tõenäosus kuritegelikule teele astuda kui tüdrukutel. Antud uuringu raames on uuesti õigusrikkumisi korda saatnud 95,1% poistest ja 47% tüdrukutest. Poiste seas on märkimisväärselt kõrgem kriminaalkorras karistatava teo toime pannute protsent (67,9%), samas kui tüdrukutest sooritas pärast erikoolist lahkumist kuriteo vaid 11,8%. Erikooli kasvandike sooritatud kuriteod seisnesid peamiselt varavastastes süütegudes, mille seas domineerisid vargused, röövid ja asja omavolilised kasutamised. Samuti oli kuuel või enamal korral kuritegu seotud omastamise, avaliku korra raske rikkumise, omavolilise sissetungi ja kehalise väärkohtlemisega. Sooritati ka üks mõrv. Väärtegude seas domineerisid liiklusseaduse rikkumised, järgnesid alkoholiseaduse rikkumised, vähemohalikud varavastased süüteod ja tubakaseaduse rikkumised. Erikooli kasvandike

sooritatud õigusrikkumiste liigid kattusid enam-vähem üldise alaealiste kuritegevuse statistika näitajatega.

Lisaks selgus empiirilise analüüsi tulemustest, et mida kauem erikooli kasvandikud vabaduses viibivad, seda suurem on tõenäosus, et nad taas kuritegelikule teele astuvad. Esimese erikooli järgse aasta lõpus oli endiste õpilaste retsidiivsus 65,2% ja kogu vaadeldava perioodi lõppedes juba 79,2%. Eelkõige oli sellist tendentsi märgata poiste seas (75,3% esimese aasta lõpus, üldnäitaja 95,1%). Tüdrukutel jäi retsidiivsusmäär aja möödudes stabiilsemaks (41,2% esimese aasta lõpus, üldnäitaja 47%). Retsidiivsusmäära järk-järgulise suurenemise ära hoidmiseks soovitati antud uurimuses rakendada efektiivset järelhooldust.

Eesti erikoole on nimetatud kuritegevuse kasvulavaks. Nende madal tulemuslikkus, mis on põhjustatud kehvadest olmetingimustest, professionaalse personali puudusest, töötajate vähesest koostööst ja madalast motiveeritusest, kehvast infrastruktuurist ning puudulikust järelhooldusest, viitab vajadusele erikoolide süsteemi uuendada. Kolmest Eesti erikoolist on kõige kehvemas seisus Puiatu erikool, mis 2009. aasta augustis ka suletakse. Sealsed õpilased viiakse üle Tapa erikooli.

Erikooli kasvandike kõrget retsidiivsusust silmas pidades võib väita, et Eesti erikoolid ei ole alaealiste kuritegevuse ennetamisel edukad olnud. Kui 4/5 endistest erikooli õpilastest sooritab jätkuvalt õigusrikkumisi, on erikoolid väga ebaefektiivsed. Pigem on erikoolide rolliks juba olemasolevate õigusrikkujate karistamine ja isoleerimine ühiskonnast. Kuivõrd ideaalis peaks erikool olema siiski alaealiste kuritegevust ennetav haridusasutus, vajab Eesti erikoolide süsteem selle rolli omandamiseks põhjalikke ümberkorraldusi. See võimaldaks riigil tõsta alaealiste kuritegevuse ennetamise tulemuslikkust.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Ahven, A. 1994. Kuritegevuse tase, struktuur ja dünaamika Eestis aastatel 1961-1993. Kogumikus Raska, E. *Kuritegevus ja kriminaalpreventsioon Eestis*. Tallinn, 60-69.
- Alexandersson, L., Järg, R., Kaselo, M., Kiljako, A. ja Martens, P. 2002. Kuidas ennetada kuritegevust kohaliku omavalitsuse tasandil. Praktikalistele kogemustele tuginev käsiraamat. Kuressaare: G.Trükk OÜ.
- Auväärt, L. 2001. Lapsed ja puuetega inimesed õigusmenetluses: juriidilised, kriminoloogilised ja õiguspsühholoogilise aspektid. Tartu: TÜ kirjastus.
- Berridge, D., Beecham, J., Cole, T. jt. 2003. Services for Troubled Adolescents: Exploring User Variation. *Child and Family Social Work*. Vol.8, 269-279.
- Bureš, R. 2008. Technical Assistance in Traditional Areas of Crime Prevention. Kogumikus Aromaa, K. ja Viljanen, T. *Technical Assistance, Crime Prevention, Organised Crime. HEUNI Paper No.28*. Helsinki, 16-19.
- Chen, X. 2000. Educating and Correcting Juvenile Delinquents: The Chinese Approaches. *The Journal of Correctional Education*. Vol.51. No.4, 334-346.
- Council of Europe. 1974. New Trends in the Treatment of Young Offenders. Strasbourg.
- Edovald, T. 2005. Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiatest ja programmidest maailmas. Kriminaalpoliitika uuringud. Justiitsministeerium. Tallinn.
- Eynon, T., Allen, H. ja Reckless, W. 1971. Measuring Impact of a Juvenile Correctional Institution by Perceptions of Inmates and Staff. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. Vol.8, 93-101.
- Farrington, D. 1987. Epidemiology. Kogumikus Quay, H. *Handbook of Juvenile Delinquency*. Canada: Wiley-Interscience.
- Ghering, T. 2000. Recidivism as a Measure of Correctional Education Program Success. *The Journal of Correctional Education*. Vol.51. No.2, 197-205.
- Ginter, J., Saarsoo, H. ja Sootak, J. 2000. Alaealiste õigusrikkumised: kriminaalõiguslik, menetluslik ja kriminoloogiline aspekt. Tartu: Juura.
- Graham, J. ja Bennett, T. 1998. Kriminaalpreventsioon Euroopas ja Põhja-Ameerikas. Tallinn: Kriminaalpreventsiooni Nõukogu.

- Heward, W. 2009. *Exceptional Children: an Introduction to Special Education*. Ninth edition. USA: Pearson Prentice Hall.
- Haring, N. ja Schiefelbusch, L. 1976. *Teaching Special Children*. USA: McGraw-Hill Book Company.
- Justiitsministeerium. 2007. Kuritegevus Eestis 2006. Kriminaalpoliitika uuringud nr 4. Tallinn.
- Justiitsministeerium. 2008a. Kuritegevus Eestis 2007. Kriminaalpoliitika uuringud nr 8. Tallinn.
- Justiitsministeerium. 2008b. Vanglate ja kriminaalhoolduse aastaraamat. Tallinn.
- Justiitsministeerium. 2009. Kuritegevus Eestis 2008. Kriminaalpoliitika uuringud nr 10. Tallinn.
- Kadish, S. 1983. *Encyclopedia of Crime and Justice*. New York: The Free Press, A Division of Macmillan.
- Kalle, T. 2008. Alaealiste komisjonid õiguspoliitikat teostava institutsioonina. Kogumikus Kaugia, S. *Vaateid õiguspoliitikale*. Avatar Holding OÜ, 125-138.
- KESA-Mauritius. 2007. Retsidiivsus: Uuring korduvalt kriminaalkorras vabadusekaotusega karistatud noormeeste, vanuses 16-24, retsidiivsuse mõjuteguritest.
- Kohnstamm, J. 1997. Crime Prevention as Local Enterprise. *European Journal of Criminal Policy and Research*. Vol 5. No.3, 61-64.
- Koor, M. 2002. Käitumishälvikute ja tavakooli noorte nägemus kuritegeliku käitumise põhjustest. Kogumikus Kõiv, K. *Antisotsiaalse käitumisega õpilased. Artiklite kogumik II*. Tartu: Vali Press OÜ, 101-116.
- Kooskora, E. 2006. Kaagvere erikoolis aastatel 1995-2004 õppinud tüdrukute retsidiivism. Sisekaitseakadeemia Politsekolledži lõputöö.
- Kõiv, K. 2007. Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste koolid Eestis: ülevaade. Tartu: Vali Press OÜ.
- Kõiv, K. 2002. Ühe käitumishälvikute erikooli õpetajate-kasvatajate hinnangud kooli ülesannete ja kasvatuse kohta. Kogumikus Kõiv, K. *Antisotsiaalse käitumisega õpilased. Artiklite kogumik II*. Tartu: Vali Press OÜ, 39-56.
- Laine, M. 1997. Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia.

- Leps, A. 2007. Kohalike omavalitsuste kuriteoennetustöö. Justiitsministeeriumi analüüsi aruanne. Tallinn.
- Lewis, J. 2006. Correctional Education: Why it is Only „Promising“. *The Journal of Correctional Education*. Vol.57. No.4, 286-296.
- Markina, A. ja Märtsen, M. 2008. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn.
- Markina, A. ja Saar, J. 2001. Ülevaade 1985-2000 Eestis läbi viidud noorte hälbekäitumist käsitlevatest uuringutest. Uurimisprojekti aruanne Integratsiooni Sihtasutusele. Tallinn.
- Marsh, S. ja Evans, W. 2008. Youth Perspectives on Their Relationships with Staff in Juvenile Correction Settings and Perceived Likelihood of Success on Release. *Youth Violence and Juvenile Justice*. Vol.7. No.1, 46-67.
- Mincey, B., Maldonado, N., Lacey, S. ja Thompson, S. 2008. Perceptions of Successful Graduates of Juvenile Residential Programs: Reflections and Suggestions for Success. *The Journal of Correctional Education*. Vol. 59. No.1, 8-31.
- Nurmela, E. 1994. Alaealiste kuritegevus läbi aastate. Kogumikus Raska, E. *Kuritegevus ja kriminaalpreventsioon Eestis*. Tallinn, 83-91.
- Pitts, J. ja Kuula, T. 2005. Incarcerating Young People: An Anglo-Finnish Comparison. *Youth Justice*. Vol.5. No.3, 147-164.
- Polaschek, D. 2006. Violent Offender Programmes: Concept, Theory and Practice. Raamatus Hollin, C. ja Palmer, E. *Offending Behaviour Programmes: Development, Application and Controversies*. England: John Wiley and Sons, 113-154.
- Pärn, T. 2008. Riikliku kriminaalpoliitika sobituvusest kriminaalpreventsiooni mudelitesse. Kogumikus Kaugia, S. *Vaateid õiguspoliitikale*. Avatar Holding OÜ, 171-178.
- Quay, H. 1987. Institutional Treatment. Kogumikus Quay, H. *Handbook of Juvenile Delinquency*. Canada: Wiley-Interscience, 244-265.
- Rannala, I-E., Tiko, A. ja Rohtla, A. 2006. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides.
- Riigikontroll. 2002. Ministeeriumide tegevus vahistatute, kinnipeetavate ja tingimisi karistatute resotsialiseerimisel.
- Riigikontroll. 2004. Erikoolide funktsioon ja tulemuslikkus. Kontrolliaruanne nr 2-5/04/45. Tallinn.

Rutter, M., Giller, H. ja Hagell, A. 1998. *Antisocial Behavior by Young People*. Cambridge University Press.

Rässa, J. 2004. Sotsiaalpsühholoogiliselt noorsoo kuritegevusest. Lisamaterjal õppefilmil „Tegi pätti – 2“ juurde. Tartu: Bookmill.

Salla, K.A. ja Tamm, K. 2008. *Mõjutusvahendite kasutamine erikoolides*. Tallinn: Justiitsministeerium.

Scholte, E. ja van der Ploeg, J. 2000. Exploring Factors Governing Successful Residential Treatment of Youngsters with Serious Behavioural Difficulties: Findings from a Longitudinal Study in Holland. *Childhood*. Vol.7. No.2, 129-153.

Simonsen, C. 1991. *Juvenile Justice in America*. Third edition. New York: Macmillan Publishing Company.

Sootak, J. 1997. *Kriminaalpoliitika*. Tallinn: Juura.

Sootak, J. 1994. Üldkasulik töö kui vabaduskaotuse põhialternatiiv. Kogumikus Raska, E. *Kuritegevus ja kriminaalpreventsioon Eestis*. Tallinn, 133-146.

Stevens, A., Kessler, I. ja Gladstone, B. 2006. Review of Good Practices in Preventing Juvenile Crime in the European Union.

Strömpl, J. 2008. Asjatundliku sotsiaaltöö rakendamise võimalusest Eesti erikoolide kaasajastamisel. *Sotsiaaltöö* 6, 45-53.

Tiko, T. 2008. Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste koolid Eestis: praegune olukord ja tulevik. *Sotsiaaltöö* 5, 32-35.

Zins, J. 2001. Examining Opportunities and Challenges for School-based Prevention and Promotion: Social and Emotional Learning as an Exemplar. *The journal of primary prevention*. Vol 21. No.4, 441-446.

Waller, I. 1997. Trends in Crime Prevention in Europe and North America. *European Journal of criminal policy and research*. Vol 5. No.3, 29-42.

Internetiallikad

BNS. 13.05.2008. Õiguskantsler süüdistab Puiatu erikooli laste jõhkras väärkohtlemises

<http://www.sakala.ajaleht.ee/130508/esileht/5033631.php> (06.12.08)

BNS. 20.11.2008. Õiguskantsler pole endiselt rahul Puiatu Erikooliga

<http://www.postimees.ee/?id=50610> (18.03.09)

BNS. 27.02.2009. Riik suleb Puiatu erikooli <http://www.postimees.ee/?id=87949>
(09.05.2009)

Eesti Hariduse Infosüsteem <http://www.ehis.ee> (21.04.09)

Erinoorsootöö <http://www.entk.ee/?id=40&keel=ee> (06.04.09)

Justiitsministeeriumi tööplaan 2009

<http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=39850/JM+t%F6%F6plaan+2009.pdf>
(21.04.2009)

Kokkuvõte õiguskantsleri kontrollkäigust Puiatu erikooli 22.11.2007

http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/Kontrollk_ik_Puiatu_Erikooli_november_2007.pdf (19.03.09)

Kokkuvõte õiguskantsleri nõunike ja erialaasjatundjate etteteatamata kontrollkäigust Puiatu erikooli 12.05.2008

http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/04_Kontrollk_ik_Puiatu_Erikooli_mai_2008.pdf (19.03.09)

Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010 <http://www.just.ee/12581> (06.04.09)

Kuriteoennetus <http://www.kuriteoennetus.ee/35826> (06.04.09)

Laulasmaa deklaratsioon <http://www.just.ee/15087> (06.04.09)

Vanglad <http://www.vangla.ee/4443> (21.04.09)

Strateegilised dokumendid ja normatiivaktid

Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009.

Alaealise mõjutusvahendite seadus RT I 1998, 17, 264.

Alkoholiseadus RT I 2002, 3, 7.

Eesti majanduskasvu ja tööhõive kava 2008-2011.

Kaagvere erikooli põhimäärus RTL 2002, 67, 1058.

Karistusseadustik RT I 2001, 61, 364.

Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste koolide kontseptuaalsed alused.

Kultuuriministeeriumi strateegiline arengukava 2009-2012.

Lastekaitse kontseptsioon.

Liikluskindlustuse seadus RT I 2007, 55, 368.

Liiklusseadus RT I 2001, 3, 6.

Narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012.

Narkootiliste ja psühhotropsete ainete ning nende lähteainete seadus RT I 1997, 52, 834.

Noorsootöö strateegia 2006-2013.

Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus RT I 1993, 63, 892.

Sotsiaalministeeriumi arengukava 2009-2012.

Tapa erikooli põhimäärus RTL 2003, 30, 434.

Tubakaseadus RT I 2005, 29, 210.

Vangistuseseadus RT I 2000, 58, 376.

Ühistranspordiseadus RT I 2000, 10, 58.

Üldharidussüsteemi arengukava 2007-2013.

SUMMARY

The Effectiveness of Preventing Juvenile Crime: the example of Special Schools in Estonia

Juvenile crime rate has been steadily high in Estonia. Among all criminals there have been about 13 – 20% of teenagers in the past 30 years. While the percentage of juvenile crime has decreased, the number of juveniles who commit crime has increased in last years. The main offenses committed by juveniles are violations of alcohol, tobacco and traffic law. The main crimes are larceny, aggravated breach of public order, physical abuse and unauthorised use of things. In addition, the rate of recidivism is also high among Estonian teenagers. It means that a great number of criminal juveniles have been in contact with criminal system already earlier. The rate of recidivism has been between 30% and 90%.

In Estonia sending criminal adolescents into juvenile correctional institutions, called special schools is one way of preventing crime. There are 3 special schools in Estonia: Tapa and Puiatu for boys and Kaagvere special school for girls, one of which (Puiatu) is going to be closed in the end of 2008/09 schoolyear. The goal of these institutes is to enable basic education to juveniles, shape well-behaved citizens of them and prevent new crimes. In Estonia the effectiveness of such schools has been very low and they have been even called as expanders of criminal behaviour.

The objective of this study was to view state actions in preventing juvenile crime on the example of juvenile correctional institutions. The study tries to answer the question if special schools are either preventive or penal institutions. In order to do that the empirical analysis was carried out in order to find the rate of recidivism among former pupils of special schools. If this indicator is low, special schools work effectively as means of prevention. Otherwise they may be seen as penal institutions.

Empirical analysis showed that recidivism in Estonian special schools is very high: 80.9 percent of former pupils have committed crime after release. Among boys the percentage

was 95.1% and among girls 47%; thus males are more criminally involved than females. In addition, it was discovered that the longer juveniles have been on release, the more they tend to commit crimes. After the first year in freedom the percentage of recidivism was 65.2% and after the second year it was already 79.2%. The tendency was more apparent among boys, the rate of recidivism was more stable among girls. It was also discovered that main offenses and crimes committed by former special school pupils coincide with widespread pattern of juvenile crime.

Keeping in mind the high recidivism of the pupils of the special schools it can be said that the Estonian special schools have not been successful in preventing crime. If 4/5 of the former pupils of the special schools continues to commit crimes, the institutions have been very ineffective. The role of special schools has rather been penalising the offenders and isolating them from the society.